

Трансформирането на икономиката на България: предпоставки и фактори

д-р Ирена Николова

департамент „Икономика“

Нов български университет

Резюме: Икономиките на страните от Централна и Източна Европа в края на 90-те години се промениха от централно планиране към пазарно стопанство, което доведе до цялостно трансформиране на всички обществени сектори. Освен това, начинът на реструктуриране формира различия в темповете на растеж и развитие на отделните държави. В студията се разглеждат въпросите с трансформирането на българската икономика, като акцентът е поставен върху предпоставките и факторите на процесите.

Ключови думи: *реструктуриране/ трансформиране на икономиката, икономики в преход, световна икономика*

JEL: F10, P20, P33

Economy Transformation of Bulgaria: Prerequisites and Factors

Dr. Irena Nikolova

Department of Economics

New Bulgarian University

Abstract: In the late 90s, the economies of Central and Eastern European countries have turned from central planning to market-oriented ones which contributed to a significant transformation of all the societal sectors. Moreover, the way of the economy restructuring led to a different growth and development levels of the countries. The issues of the Bulgarian economy transformation as a whole are presented in the paper with a special focus on the prerequisites and factors of processes.

Key words: *economy restructuring/transformation, transitional economies, world economy*

Въведение

Въпросите, свързани с преструктурирането на икономиката в България през последните 30 години и трансформирането на държавната собственост в частна, определят в значителна степен настоящото и бъдещото развитие на страната. И то не само в икономическата, но и във всички останали обществени области. За да се постигне това трансформиране, задължително условие е политическата воля и последователност в изпълнението на избраните политики и последвалите действия от тяхното прилагане. В текста понятията „преструктуриране“ и „трансформиране“ на икономиката се разглеждат като синоними. За държавите променящи своите икономики от планови към пазарни възприетото понятие е „икономики в преход“ (transition economies). Необходимо е да се посочи, че то се ползва и за икономики, които преминават от съществуващ етап на развитие към друг, при който се променя цялостното състояние на държавата и то в дългосрочен план.

Държавите от Централна и Източна Европа (ЦИЕ) преминаха за този период от 30 години през няколко сериозни предизвикателства като трансформирането на икономиката, подготовката за асоцииране и членство в Европейския съюз (ЕС), а през последните години това е и ускорената дигитализация във всички области. Някои от държавите са по-близо до приключване на процеса на преход като Чешката Република и Полша, а други все още имат да извървят значителна част от този път [Turk, 2014].

„Втората вълна“ на трансформация на страните от ЦИЕ се приема именно решението им и последвалите дейности по присъединяване към ЕС [Fabrizio, Leigh and Mody, 2009]. Първият етап на интеграция към ЕС бе през 2004 г. и включваше повечето от страните от ЦИЕ, а вторият – през 2007 г., като тогава се присъединиха България и

Румъния. Разбира се, разширяването на ЕС към Западните Балкани предстои, като при тези икономики също се извършва период на трансформация, макар и различен (напр. разпадането на бивша Югославия и войните през 90-те години на 20 век доведоха до специфични процеси, свързани с възстановяване и реструктуриране).

Наред с това, държавите присъединили се към ЕС трябваше паралелно да разрешат и въпросите, свързани с глобалната икономическа и финансова криза (2007-2008 г.) и последвалата дългова криза в еврозоната (2010 г.). Така в период на значителна динамика в световната икономика трябваше да довършват процесите по трансформация от планова към пазарна икономика, да се интегрират в ЕС и да реагират на външните кризи. Така или иначе, при настоящата външна среда не е възможно да се изчака да се приключи един етап на трансформация и да се премине към друг. А това би бил идеалният вариант както за възприемане на промените от обществата, така и за икономиките.

Освен това, предизвикателствата през 2020 г. и очертаващите се промени в икономиките определят и актуалността на въпросите не само от историческа и изследователска перспектива, но и като възможност да се очертаят предстоящите процеси на трансформация през следващите години. За разлика от края на 20 век, перспективата пред реструктурирането на икономиката днес е свързано основно с ускореното дигитализиране и преминаване към е-бизнес [Джамбазов, 2001], [Джамбазов, 2018], включително и чрез отразяване на социалната функция на интернет [Джамбазов, 2011].

Не бива да се забравя, че за да се развива икономиката, и то в условията на ускорено дигитализиране, особено след 2020 г., е необходимо да има адекватно образование, което да подготвя необходимите специалисти [Георгиев, 2016].

Това са само част от предизвикателствата в средата за трансформиращите се икономики, като пандемията от коронавирус е криза, непозната досега и възстановяването на предишните нива е

несигурно. Засега очакваните нива на спад са от 4.9% на световната икономика за 2020 г., като прогнозата продължава да се понижава спрямо тази, предоставена през м. април 2020 г. [International Monetary Fund, 2020]. Освен това, нивата на несигурност се запазват, а това прави трудно прогнозируемо състояние на която и да е икономика. Така очакванията са отново за поредно трансформиране на икономиките, едновременно с други процеси.

Целта на настоящия текст е да се представи реструктурирането в България в периода от 1990 г. до днес и преди всичко да се формулират основните предпоставки и фактори, които са дали отражение върху днешното състояние на българската икономика и външна търговия [Николова, 2015].

Задачите са няколко:

- ✓ да се разгледа реструктурирането на икономиката от планова към пазарна, като се анализират предпоставките, оказващи влияние върху реструктурирането;
- ✓ да се представят водещите фактори при развитие на процесите в България и страните от ЦИЕ;
- ✓ да се проследят етапите при нормативната рамка, необходима за реструктурирането на икономиките от ЦИЕ и на тази основа да се предложат някои препоръки.

Посочените цел и задачи са анализирани и представени в същинската част на студията, като основните въпроси са систематизирани и представени последователно.

При подготовката на студията е ползвана информация от български и чуждестранни автори по въпросите на реструктурирането и външната търговия в България и в други държави от Централна и Източна Европа (ЦИЕ). Информацията е извлечена от анализи и изследвания, които са цитирани.

Ползвани са данни от български и чуждестранни източници (Световна банка, Международен валутен фонд (МВФ), Европейската банка за възстановяване и развитие (ЕБВР) и др.).

Предвид динамиката на процесите през 2020 г., както бе посочено, и очакваното отражение върху глобалната икономика, включително и върху тази на България, в студията са отразени очакванията в тази област.

1. Предпоставки за трансформирането на икономиката в България

Трансформирането на икономиката от планово стопанство към пазарно е процес, който засяга освен България и останалите държави от ЦИЕ. Въпреки това, темповете на провеждане на реформите по реструктуриране на икономиката се оказаха различни за отделните държави. В някои от бившите социалистически страни в Европа това се реализира в началото на този период (1990-1994 г.), в други процесите се забавиха и започнаха след 1997 година. Това се отрази върху тяхното настоящо състояние и определи различната степен на икономическото им развитие.

При разглеждането на тези реформи за периода от 1989 г. насам, а и отражението им върху обществата в отделните държави, за които става дума, трябва да се има предвид, че те не са механични процеси и че засягат живи същества. Извършеното реструктуриране на икономиката от планова в пазарна се отрази най-вече върху хората.

Някои от необходимите реформи не се проведоха, и то не само в България, тъй като за това са водещи не само политическата воля, а и защото всяко действие се отразява неблагоприятно върху по-малка или по-голяма част от обществото. Което води до неодобрение на съответната политическа сила, а често и до нейното напускане на политическата сцена, особено при прилагането на непопулярни мерки и реформи, засягащи големи групи от хора и общности. Но все пак трябва да се върви напред и застоят само удължава болезнения период на преход. Оказва се, че и днес принудителното преминаване от реалното в дигиталното общество за кратък период от време също е чувствителна тема и няма как да не засегне икономиката и начинът на

нейното функциониране. А пандемията от коронавирус (novel coronavirus – 2019-nCoV) само ускори стартиралите процеси на дигитализация и показва необходимостта от алтернативни варианти за функциониране на отделни икономически сектори.

Кое прави необходимо разглеждането на въпросите, свързани с реструктурирането на българската икономика през последните 30 години? Това, че ефектите от проведените промени в началото на 90-те години, когато стартира и процесът на трансформиране на икономиката, а и на цялото общество, определят последвалото икономическо развитие и цялостното състояние на днешното българско общество. А и поради очакванията за провеждане на поредното трансформиране на икономиките след пандемията от коронавирус.

Най-същественият от тези въпроси е защо в България реструктурирането не се случи по най-краткия възможен начин, за разлика от други държави в ЦИЕ (Чехия, Полша и др.), където това се осъществи в началото на прехода и допринесе за тяхното последвало по-бързо икономическо развитие? Ако извървеният път у нас досега не е правилният, кой е подходящият за нашето икономическо развитие?

Практиката от последните тридесет години показва, че там, където има последователност при изпълнението на политиките в икономиката и останалите обществени области, резултатите са видими. Противоположното също е факт. Когато "се търсят" и „измислят“ нови подходи с единствената цел да не се приемат добрите утвърдени практики, губи цялото общество. А това защо става? Поради недостатъчното разбиране за обществените ценности. Когато съвременните ценности на частното, което се съчетава с държавното и публичното, и отвореното съществуване са приети, обществото се развива добре.

България от 2007 г. е пълноправен член на ЕС и участва в редица международни организации, и то успешно. Въпреки това, що се отнася до общото икономическо състояние на страната и

постигането на по-високо развитие, в това има много за подобряване. Значителна част от днешните ни проблеми са предизвикани именно от етапа на реструктуриране, през който премина страната.

Със сигурност една държава не може да съществува сама по себе си, без да е призната от други държави или организации. Затова и често се прибегва до сравнението като подход, за да се съпостави напредъкът на страната или напротив, недостатъците и пропуските при нейното развитие спрямо останалите.

Същото се прави и днес, като сравняваме България с държавите от ЦИЕ, поради сходствата при трансформирането на икономиките от планов в пазарен тип. Сравнителният анализ е приложен и в настоящата разработка. Съвсем очевидно анализирането на процесите на реструктуриране в България може да допринесе за представянето на нейното възможно бъдещо развитие. Така че дискутирането на тези въпроси е важно, не само за да се представи случилото през тези 30 години на прехода, по което няма единомислие нито сред преките участници в тези процеси, нито сред изследователите, но и за да се помогне за бъдещото развитие. В случая задачата е не само да се завърши неизвършеното, но и да се последват промените в развиващата се световна икономика, с която българската е свързана.

Още в началото на 90-те години, когато стартира преходът, значителна част от промените в стопанството трябваше да се реализират, и в края на 20 век да са факт. Както това направиха държави от ЦИЕ (Чешка република, Словакия, Унгария, Естония, Литва, Полша и др.), в които същинските трансформиране и раздържавяване се състояха в началото на прехода след ясна преценка в какво изостава държавата и кои нейни активи е редно да се разпродадат. Презумпцията е, че се раздържавяват тези активи, на които държавите бяха лоши стопани. Така те умело реструктурираха своите икономики и дори не бяха засегнати от глобалната финансова-икономическа криза и последвалата я европейска дългова криза. Както, например, стана в Чехия и Полша.

Но освен критиката към извършеното, както и на все още недовършеното до момента като дейности за реструктуриране и резултати от приватизацията, трябва да се признае, че дори и без конкретни данни страната се е придвижила значително от състоянието си от началото на 90-те години до днес в редица области.

При реструктуриране на една икономика и преминаването към нов тип състояние, независимо дали това е, както в случая на България, преминаване на икономика от планов тип или държавна икономика към пазарна, или тъй като някои сектори вече не работят, а на тяхно място е нужно да се появят нови, трябва да се преосмисли собствеността на държавата, включително на всички нейни активи и пасиви.

Важно е не само отношението на държавата към нейната собственост, но и нейната визия за участие в секторите от икономиката, които се променят. Въпреки че тя може и да няма участие, всъщност държавата влияе чрез нормативната рамка, регулациите и възможността да предоставя субсидии или други финансови и нефинансови преференции за тези сектори, за да стимулира тяхното развитие, както и чрез упражняването на контрол върху цените например. Разбира се, това е възможно в случаите, когато липсва пълна либерализация при цените на всички стоки и услуги.

Икономиките на страните от ЦИЕ от началото на 1990 г. се насочват към трансформиране изцяло на съществуващото статукво, като от планова или държавна всяка от икономиките трябва да премине към пазарна с преобладаващо участие на частния сектор. Оказва се, че на теория, а и на практика няма развити подобни модели към началото на този период, които да се ползват като пример от тези държави. Тъй като те трябва да извършат промяна в начина на функциониране не само на икономиката, но и на цялото общество, трудностите се оказват значими и не винаги преодолими.

За да се премине към трансформиране на една държава и икономика от един тип държавно устройство към друго, е необходимо да има предпоставки, допринасящи за протичането на тези процеси. Освен това, те трябва да са наистина безспорни, така че противопоставящите се на новото да са напълно убедени и да няма възможност за връщане назад. Когато това се отнася до повече от една държава, а в конкретния случай е цял регион, включващ държавите от Източна Европа, процесите предполага да са започнали не точно в деня на решението за промяна, а значително по-рано. На фиг. 1 са представени предпоставките и факторите, които са необходими условия за реструктуриране на икономиките от ЦИЕ, и конкретно на България.

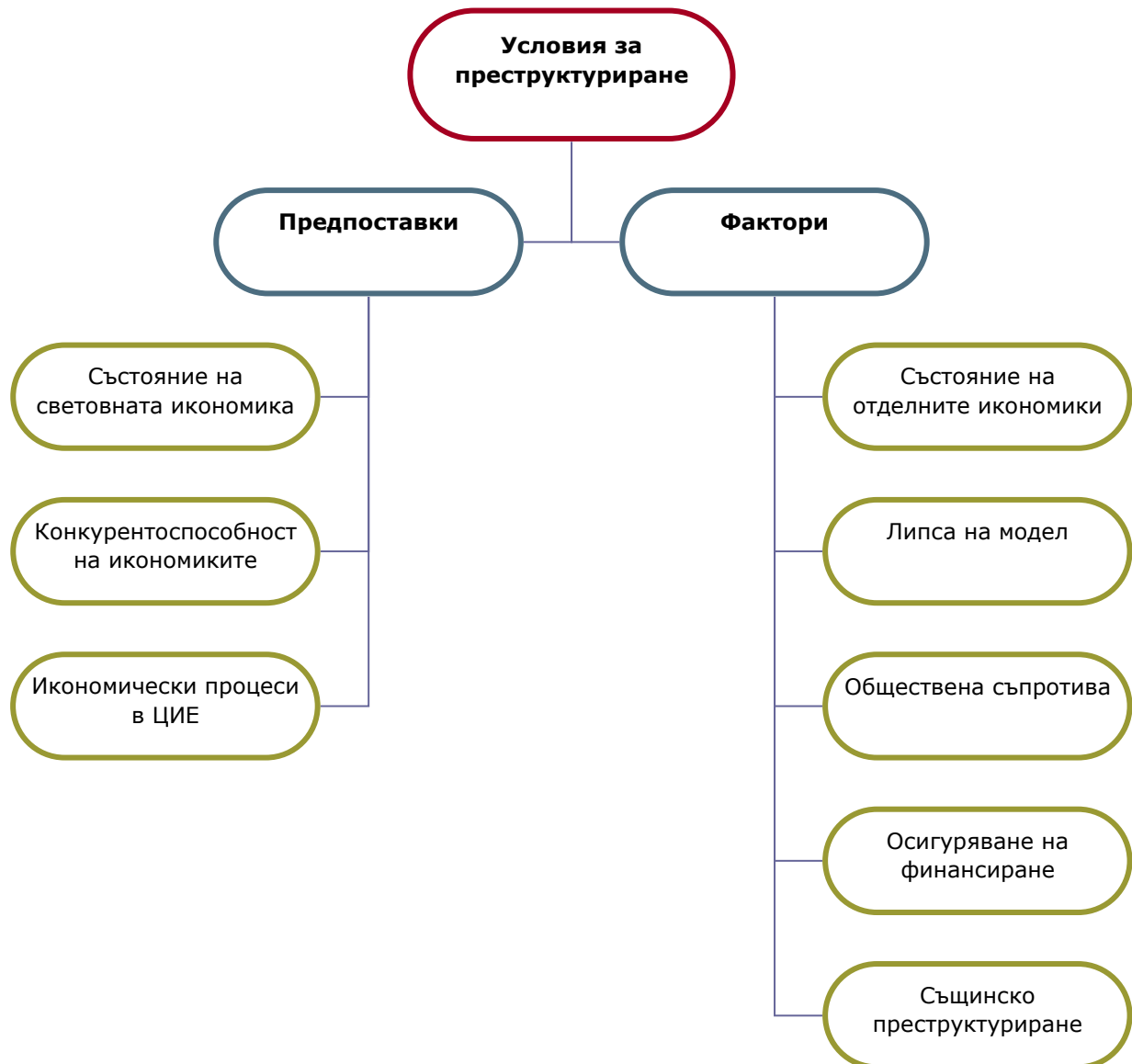
Обикновено процесите на трансформация са предшествани от кризи в съответното държавно устройство. В случая на България са налице едновременно криза на легитимността [Фотев, 1996], [Станчев, 2004] и икономическа криза, определяна като циклична, структурна и др. [Манов и др., 1991].

Необходимите условия, за да се реализира връзката между капитал и демокрация, което е важно за преминаването от планов към пазарен тип са: 1. пазарна икономика с гарантирана частна собственост; 2. натрупване на икономическо благоденствие; и 3. постепенно изграждане, независимо от държавата на гражданско общество [Баджаков, 2014].

Осъществяването на прехода в България засяга редица обществени области, подлежащи на трансформация като политическото представителство [Димитров, 2010], външната политика [Желев, 1998] и икономиката [Костов, 2019].

В значителна степен трансформирането на българската икономика е финансово и логистично подпомогнато от международните финансови институции като Група на Световната банка [International Bank for Reconstruction and Development/ World Bank, 1991], [International Bank for Reconstruction and Development/

World Bank, 2002], Международен валутен фонд и Европейската банка за възстановяване и развитие. След решението за асоцииране, ключова роля имат предприсъединителните инструменти на ЕС.

Фигура 1. Предпоставки и фактори за икономическата трансформация в края на 80-те

Източник: автора

За да може да се проследи до каква степен се развиват икономиките през периода на прехода, няколко са предпоставките, които водят до промяна в плановото стопанство:

- състояние на световната икономика и водещите държави, и реструктурирането на икономиките на страните в Азия;
- развитие на процесите в останалите социалистически страни, които са част от Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ);
- конкурентоспособност на икономиките от ЦИЕ в сравнение с останалите държави в Западна Европа, включително при въвеждането на нови технологии и създаването на иновации.

Състояние на световната икономика в края 20 век. В началото на 80-те години Китай и Виетнам стартират провеждането на реформи на своето планово стопанство и трансформирането към пазарно. Въпреки че този процес продължава и до днес, това към края на 70-те и 80-те години на 20 век се отразява на броя на държавите в света следващи принципа на централизирания модел на икономиката, като Китай поставя основите на съществуващия и до днес модел на планово стопанство, но от пазарен тип [Naughton, 2008], [Dieppe, Gilhooly, Han, Korthonen and Lodge, 2018].

В страните от Латинска Америка се наблюдават дългови кризи, които започват в началото на 80-те и продължават през цялото десетилетие. В същото време в развитите държави се наблюдава забавяне на развитието на икономиките, което е свързано със засилените протекционистични мерки и влошаването на търговските баланси [United Nations, 2017].

Това предполага предприемането на мерки за стимулирането на икономическия растеж и насърчаване на отпадането на протекционистичните мерки между държавите. Не бива да се забравя, че тези процеси започват още през 70-те години с петролните кризи и разпадането на системата от фиксирани валутни курсове (Бретън Уудс).

Така се оказва, че през 80-те години развитите икономики в страните от Западна Европа, САЩ и Япония, както и държавите от Латинска Америка са изправени пред редица предизвикателства. А

това е естествено да се отрази и върху държавите от ЦИЕ, макар и да съществуват в затворена система.

Развитие на процесите в държавите от ЦИЕ. В социалистическите страни, с които България е свързана в различни организации, включително и в икономическата област (СИБ), започват реформи, при които се търсят варианти за бъдещо развитие, включително и чрез въвеждане на частната собственост в рамките на плановото стопанство, диверсифициране на търговските потоци извън държавите от СИБ, установяване на отношения с международните финансови институции още през 80-те години и получаване на заеми за реструктуриране от тях (например, Чехословакия, Полша, Унгария, Румъния и др.). Така, след като партньорите в рамките на плановото стопанство се променят, то това предопределя и състоянието на икономиката на България, която при централно планиране е свързана с тях в значителна степен.

Конкурентоспособност на икономиките от СИБ. Тя намалява спрямо западноевропейските държави и САЩ през годините на изолираност [United Nations, 2017], [Bierut and Kuziemska-Pawlak, 2016]. Това създава условия за догонване в икономическото развитие. Изоставането е свързано с въвеждането на нови технологии в производството и практиката. Трябва да се отбележи, че при централно планиране начинът на определяне на показателите и цените е различен и трудносъпоставим със страните извън СИБ.

Тези предпоставки, разбира се, не изчерпват предизвикателствата пред плановите стопанства през 80-те години и особено в края на този период. Но те дават ориентир, че този тип икономика предстои да се реформира. Наред с това са налице и политически, исторически и обществени предпоставки, които не са разрешени още от Втората световна война. Що се отнася до икономическото развитие на държавите от СИБ, предпоставките влияят върху начина на тяхното трансформиране и изборът на методи за реструктуриране.

2. Фактори за трансформирането на икономиката в България

Освен предпоставките за приемане на подобна огромна стъпка към промяна на модела, съществено влияние оказват и факторите, необходими за реализирането на трансформацията (фиг.1). Всъщност ключови за реструктурирането на икономиките на тези държави са следните фактори, а впоследствие това се оказват и причините при икономическото им развитие да има различия, които са валидни и към момента:

- ✓ състояние на икономиката на отделните държави преди да стартира процеса на реструктуриране;
- ✓ липсата на модел за трансформиране на икономиката от планова към пазарна се оказва сериозен недостатък;
- ✓ обществената съпротива за провеждането на реформи и извършване на реструктурирането;
- ✓ провеждането на структурните реформи в държавата и икономиката;
- ✓ осигуряване на финансиране за провеждането на цялостни структурни реформи;
- ✓ реструктуриране (реорганизация) на отделни сектори и предприятия.

Състояние на икономиката на отделните държави преди да стартира процеса на реструктуриране. Начинът, по който са организирани икономиките на страните в рамките на СИВ, както и до каква степен са обвързани по между си и с трети страни, определя как те се реструктурират след това. В някои държави се дава възможност за частна инициатива, доколкото може да се нарече така, но в рамките на преобладаващо държавно участие преди 1990 година. Този процес се наблюдава особено активно след средата на 80-те години, а в България в началото на 1989 г.

Липсата на модел за трансформиране на икономиката от планова към пазарна се оказва сериозен недостатък. Така трябва да се провеждат реформи на основата на метода „проба-грешка“ и да се разчита на управленската интуиция на лидерите на държавите.

Обществената съпротива за провеждането на реформи и извършване на реструктурирането. При очакваната промяна в икономиката, която е свързана и с освобождаване на заети в губещи предприятия или необходимостта от тяхната допълнителна квалификация, за да отговорят на очакваните реформи, се достига до повишаване на обществената съпротива за провеждането на реформи. Така, в случай че няма разбиране и консенсус между водещите политически формации и партии, може да се стигне до блокиране на реформите, и дори и тяхното спиране.

Провеждането на структурните реформи в държавата и икономиката. Със сигурност началото на трансформирането на икономиката е свързано не само със следване на финансовата логика, тъй като това е период, наситен с емоции и очаквания. Ето защо, в началото ентусиазмът за това е голям, но в последствие не всички държави успяват да реализират тези структурни реформи, а при някои, включително България се отлагат във времето.

Освен в икономиката провеждането на реформи е ключово за всяка една друга област с цел да може тя да функционира в съответствие с новите изменени условия.

В началото на трансформирането на икономиките на страните от Централна и Източна Европа, един от основните приоритети е провеждането на структурните реформи, т.е. реформиране на съществуващото, за да може да се надгражда икономическото развитие на страните. Така съществуващите до момента области в обществото (икономика, култура, образование, здравеопазване, социална политика, сигурност и др.) трябва да се променят, така че да са ориентирани на принципа на пазарната икономика, а оттам и общества. Както и разбира се постигане на признаването от ЕС на

„функционираща пазарна икономика“, като стъпка към процеса на интеграция.

Но провеждането на структурните реформи за реструктурирането на икономиката е свързано с останалите условия – осигуряване на финансиране, както и подкрепа за провеждането на тези реформи от обществото и разбира се, политически консенсус. Там, където тези три обстоятелства се разминават, се наблюдава забавяне на реформите и на икономическото развитие, както това стана с България през 90-те години.

Но изграждането на политическа толерантност и гражданско общество отнема време, което за съжаление, докато се изгражда влияе върху останалите обществени области.

Осигуряване на финансиране за провеждането на цялостни структурни реформи. За да се осъществи реструктурирането на икономиката са необходими средства за обезщетяване на заетите в подлежащи на ликвидация предприятия или за провеждане на реструктуриране на отделни предприятия с цел постигане на по-висока цена при приватизацията. Така финансовите средства, предоставени на страните от Централна и Източна Европа под формата на кредити и безвъзмездна помощ (грантове), всъщност подпомагат процесите на тяхното трансформиране.

Държавите, които имат установени отношения преди стартиране на процеса на реструктуриране с международни финансови организации (Международен валутен фонд, Групата на Световната банка) получават заеми при по-изгодни условия от тези, които тепърва стават разпознаваеми на международната сцена едва след 1990 г.

Основна роля за финансирането на страните от Централна и Източна Европа, включително и на България имат международните финансови институции като Международен валутен фонд, Група на Световната банка, най-вече чрез Международната банка за възстановяване и развитие, Европейската банка за възстановяване и

развитие, а на по-късен етап и ЕС чрез своите предприсъединителни инструменти.

Приходите от приватизация са един от вариантите да се осигурят тези средства. Но е необходимо време, докато се промени нормативната рамка.

Това, което отличава България от останалите държави в тази област е политиката по отношение на управлението на външния дълг, и то по отношение на дълга, натрупан през 80-те години на 20 век. Той се отразява на реструктурирането на икономиката, тъй като се натрупва недоверие на кредиторите към страната, поради обявяването на мораториум по плащанията на дълга през 1990 г., което съвпада с началото на трансформирането на икономиката на страната [Минасян, 2007]. Това вреди на страната в изграждането на нейните отношения с бъдещи търговски и финансови партньори и така се предизвиква и предпазливост от страна на кредиторите през следващите години.

България става член на повечето международни финансови институции едва в края на 1990 г. и тепърва стартира ползването на заеми от тях, за разлика от останалите държави от Централна Европа, които още преди 1989 г. го правят. Така страната няма достатъчно средства, за да проведе цялостното реструктуриране на икономиката.

Реструктуриране (реорганизация) на отделни сектори и предприятия. До 1990 г. преобладаващата собственост в икономиката е на държавата. Изключение правят само тези предприятия, които са създадени със съвместно участие (преобладаващо държавно и значително по-малко частно) в някои от държавите, и то след средата на 80-те години.

Характерно за социализма по отношение на предприятията е, че те обикновено обединяват цял сектор в икономиката, като по този начин се упражнява контрол върху целия процес на производство и реализиране на продукцията. Но тъй като държавата подпомага дейността на тези предприятия, те не са заинтересовани да се стремят

към печалба или генериране на повече приходи, а напротив. Това увеличава и задлъжнялостта на държавата.

Преструктурирането на отделните сектори и предприятия продължава десетилетия, като втората вълна на трансформация е свързана с интеграцията в ЕС [Димитров, 2007], [Тотев и Стайкова, 2007].

Освен посочените фактори, трябва да се отбележи, че държавата се занимава с осигуряването на пазари за произведените стоки, суровините и материалите. Това предпоставя и монопол върху пазарите и контактите на предприятията с държавно участие. Въпросите, които стоят за разрешаване при преструктурирането на икономиката са свързани със създаването на конкурентна среда и пазарни отношения между всички участници.

В допълнение, има и въпроси, свързани с възстановяване на частната собственост, неправомерно отнета след приемането на социалистическата система в тези държави.

Така различията в развитието на отделните държави в ЦИЕ, всъщност се определят от една страна, от степента на развитие на съответната икономика към момента на преструктуриране и от друга страна, от последвалите действия, свързани с реформирането на отделни сектори и обществени области. Всяка от държавите трябва да прецени как да реструктурира своята икономика, съобразявайки се с нейното състояние в началото на процеса на реструктуриране. Разбира се, обществената подкрепа и последователността на реформите се оказват впоследствие водещи фактори за постигането на успехи в трансформирането на икономиката.

3. Нормативна рамка на трансформирането на икономиката

При държавите от Централна и Източна Европа, първата стъпка от преструктурирането е нормативната рамка и начинът, по който ще

се организира държавната и частната собственост. В началото на т.нар. преход действащите фирми се регистрират съгласно новоприетото търговско законодателство.

Втората стъпка е подготовката за реструктурирането, т.е. къде държавата ще запази своя дял в икономиката и в кои сектори той ще бъде продаден. Това решение е свързано по-скоро с дългосрочното развитие на държавата и последователността в реализирането на икономическата политика.

По отношение на законодателството, хронологията на промените в нормативната база [Народно събрание на Република България, 2020], [Министерство на икономиката, 2020] могат да се представят чрез четири основни етапа [Михайлова, 2015]:

- ✓ Първи етап – от 10 ноември 1989 г. до приемането на Конституцията през 1991 г.
- ✓ Втори етап – от приемането на Конституцията до стартиране на процеса по хармонизиране на българското законодателство с европейското с цел присъединяване към ЕС;
- ✓ Трети етап – хармонизация на българското законодателство с европейското;
- ✓ Четвърти етап – прилагане на законодателството като пълноправен член на ЕС.

Ключово за реструктурирането на икономиката се оказва приемането на промени в действащите нормативни актове, за да се даде началото на реформите още в първия етап за законодателството (в Указ №56 за извършване на малка приватизация, промени за статута на частната собственост, либерализация на външната търговия) и се приемат първите закони за защита на конкуренцията, чуждестранните инвестиции, Търговски закон, Българска народна банка.

При вторият етап от законодателството се наблюдава забавяне при приемане на законите и промените на съществуващите закони, свързани с реструктуриране на икономиката. Това забавя и

темповете, с които да се реструктурира икономиката от планова в пазарна и съответно да започне надграждането, необходимо за икономическото развитие на страната.

Но предимно в началото на този етап са приети законите, необходими за продължаване на започнатото през първия етап. Приет е Законът за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия, с което се дава нормативната рамка за провеждането на приватизацията в страната. Освен това са приети закони, свързани с промяната на собствеността, които дават възможност за по-голяма предприемчивост от всеки, като възможност да се включи в пазарната икономика.

При третия и четвъртия етап на законодателните промени в страната се следват общите политики на ЕС в рамките на ангажираността към предприсъединителния процес, а след това и в контекста на пълноправното членство на България, когато се транспонира европейското законодателство в националното [Портал Европа, 2020]. Така сроковете за законодателни промени се ускоряват, но в значителна степен приложението на законите зависи от политическата воля и съответното правителство и мнозинство в Народното събрание.

При хармонизиране на законодателството се прилагат общите политики на ЕС, като конкурентна, търговска, регионална, транспортна и др., като развитието на икономиката, както и на нейни отделни сектори е обусловено именно от тях. Въпреки това всяка държава-членка остава да приложи своя специфична визия за развитие, за да остане конкурентоспособна. Затова е необходимо създаване на подходяща среда и активно участие на частната собственост.

При икономическата среда, особено на отделни етапи от периода на реструктуриране на икономиката, добрите закони не винаги гарантират и тяхното добро приложение на практика. Оказва се, че в България след първоначалния ентузиазъм за провеждането на

реформи, и най-вече раздържавяване, след приемането на Закона за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия през 1992 г., държавният дял в предприятията се запазва в значителна степен за продължителен период от време.

Един от вариантите за реструктуриране на икономиката в една държава, особено ако това е свързано с цялостна промяна, е приватизацията. Освен чрез приватизация, една държава може да се опита да реструктурира своята икономика и чрез други форми на прехвърляне на собствеността - при отдаването на концесии на активи на държавата, при лизинг, при договори за управление и други форми на публично-частно партньорство.

В държавите в Централна и Източна Европа прехвърлянето на собственост на държавата към частния сектор се извършва и без това да е под формата на продажба. Например, при възстановяването на собственост от държавата на физически лица като реституция или чрез т.нар. масова приватизация.

Разбира се, през периода на реализиране на тези дейности, създаването на частни фирми и тяхното позициониране на пазара не се изключва. Както и става на практика, когато приватизацията се забавя в някои от държавите, включително и в България, именно развитието на новосъздадения частен сектор е водещ елемент за растежа и развитието на цялата икономика.

Изводи

Когато събитията вече са се случили е лесно да се критикува или да подкрепи дадена позиция. Но на практика, и то в момента, когато се вземат решенията и има нерешени проблеми, които обикновено, ако се изчака не се разрешават сами, изборът по кой път да се върви не е лесен.

И така, как би трябвало да се извърши реструктурирането на икономиката от планова към пазарна в България? Двете основни

препоръки към настоящия момент са насочени към либерализацията на цените и бизнес средата.

На първо място, либерализацията на цените е една от стъпките, която е стартирана, но отложена и не е направена за всички цени. Което и досега прави някои сектори нелиберализирани, като например енергийния сектор.

На следващо място, всъщност е уреждането на бизнес средата, така че новосъздадените фирми от частния сектор да могат да се организират и развиват. Това включва и изграждането на банкова система, ориентирана към пазарна икономика, която да може адекватно да обслужва новосъздадения местен сектор. Банковата система към момента се подготвя за включване към Банковия съюз [Радев, 2020], но по отношение на бизнес средата освен стабилност е необходимо създаването на условия за растеж и развитие на предприятията.

Освен това на теория е относително лесно да се дават препоръки по даден въпроси или проблем, тъй като често се приема „при равни други условия“, т.е. повечето условия са постоянни, а има само една или две променливи, които се отчитат. Когато това се случва реално, няма постоянни величини, а всичко е променливо. Което още повече усложнява вземането на правилните решения, а когато има и емоционална страна, в случая обществената нагласа за промяна, провеждането на реформи не е лесна задача. Това се отнася за целия 30-годишен период на преход. Освен това през настоящата 2020 г. сме изправени пред пандемия, която все още не е приключила, а и нейните ефекти са трудноизмерими. Тя може да се окаже „третата вълна“ за трансформацията на икономиките от ЦИЕ и България, но този път към ускорена дигитализация.

Използвани източници

1. Баджаков, М. (2014). За капитализма и демокрацията, http://www.bogdanbogdanov.net/bg_forum_arch.php?page=discussion_show&discID=120, м. декември 2014 г.
2. Георгиев, Л. (2016). Изпреварващото ни развитие на висшето образование, В: Годишник на департамент „Администрация и управление“, т. 1 / 2016, с. 1-32, ISSN 2603-297X (Online).
3. Джамбазов, В. (2001). Предпоставки за развитието на електронната търговия, В: Икономическа мисъл 3/2001, Институт за икономически изследвания при Българска академия на науките, София, с. 102-112, ISSN 0013-2993.
4. Джамбазов, В. (2011). Уеб базирани потребителски интерфейси, Социалната функция на интернет, Нов български университет, с. 25-27, ISBN 978-954-535-665-0.
5. Джамбазов, В. (2018). Информационни технологии в практиката, глава 7 „Електронен бизнес (Е-бизнес)“, Нов български университет, София, с. 88-100, ISBN 978-619-233-027-9.
6. Димитров, М. (2007). Преструктуриране на предприятията в България на национално и регионално равнище, В: Студии за ускорено развитие на българската икономика, Икономически институт при Българска академия на науките, с. 413-428, https://www.iki.bas.bg/RePEc/BAS/ecbook/B_strategy.pdf.
7. Димитров, Ф. (2010). Политическото представителство след комунизма, Издателство „Сиела“, ISBN 978-954-280-8244.
8. Желев, Ж. (1998) В голямата политика, Издателска къща „Труд“, ISBN 954-528-097-2.
9. Костов, И. (2019). Свидетелства за прехода 1989-1999, Издателство „Сиела“, ISBN 978-954-28-2840-2.
10. Манов, В. и др. (1991). Анатомия на икономическата криза в България, Университетско издателство „Стопанство“, с. 5-22.
11. Минасян, Г. (2007). Външен дълг – теория, практика, управление, Сиела, ISBN 978-954-280-004-0.

12. Министерство на икономиката (2020). Нормативни документи, <https://www.mi.government.bg/bg>.
13. Михайлова, Е. (2015). Законът, преходът, какво се случи и какво да се прави? http://bogdanbogdanov.net/bg_forum.php, м. февруари 2015.
14. Народно събрание на Република България (2020). Законодателство, <https://www.parliament.bg/bg/laws>.
15. Николова, И. (2015). Икономиката на България през последните 25 години: реструктуриране и приватизация, Увод, http://www.bogdanbogdanov.net/bg_forum.php?page=discussion_s_how&discID=142
16. Портал Европа (2020). Преговори за присъединяване - Преговорни глави, <http://old.europe.bg/htmls/page.php?category=225>.
17. Радев, Д. (2020). Банковият сектор и предизвикателствата на 2020 година, Публикация на г-н Димитър Радев, управител на БНБ, в тримесечния бюлетин на Асоциацията на банките в България, бр. 60, януари 2020 г., https://www.bnb.bg/PressOffice/POStatements/POADate/02_RADEV_20200127_BG
18. Станчев, К. (2004). Анатомия на прехода: стопанската политика на България от 1989 г. до 2004 г., Издателска къща „Сиела“, ISBN 954-649-690-1, с. 28-32.
19. Тотев, С. и Р. Стайкова. (2007). Интеграционните процеси и реструктурирането на икономиката на България (развитие на високотехнологични производства и наукоемките услуги), В: Студии за ускорено развитие на българската икономика, Икономически институт при Българска академия на науките, с. 515-523, https://www.iki.bas.bg/RePEc/BAS/ecbook/B_strategy.pdf.
20. Фотев, Г. и др. (1996). Българската икономика: реформи, промени и перспективи, ISBN 954-799-7033, с. 306-308.

21. Bierut, B. and K Kuziemska-Pawlak (2016). Competitiveness and Export Performance of CEE Countries, Working Paper No 248, Economic Institute, National Bank of Poland, ISSN 2084-624X.
22. Dieppe, A., R. Gilhooly, J. Han, I. Korhonen and D. Lodge (2018). The Transition of China to Sustainable Growth – Implications for the Global Economy and the Euro Area, Occasional Paper Series No 206/ January 2018, European Central Bank/ Eurosystem,
<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op206.en.pdf>.
23. Fabrizio, S., D. Leigh and A. Mody. (2009). The Second Transition: Eastern Europe in Perspective, Economic Papers 366/ March 2009, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, ISBN 978-92-79-11177-8 and ISSN 1725-3187.
24. International Bank for Reconstruction and Development / World Bank (1991). Bulgaria: Crisis and Transition to a Market Economy, A World Bank Country Study, Volume 1: The Main Report, ISSN 0253-2123.
25. International Bank for Reconstruction and Development/ World Bank (2002). Transition – The First Ten Years: Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union, ISBN 0-8213-5038-2,
<http://documents.worldbank.org/curated/en/319481468770972868/pdf/multi0page.pdf>
26. International Monetary Fund (2020). World Economic Outlook Update, June 2020,
<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOUpdateJune2020>.

27. Naughton, Barry. (2008). A Political Economy of China's Economic Transition. China's Great Economic Transformation. 10.1017/CBO9780511754234.005.
28. Turk, Z. (2014). Central and Eastern Europe in Transition: an Unfinished Process? In: European View 13(2), December 2014.
29. United Nations (2017). World Economic and Social Survey 2017: Reflecting on Seventy Years of Development Policy Analysis, Department of Economic and Social Affairs, Print ISSN: 1605-7910 and Online ISSN: 2412-1509, Chapter 3 The end of the Golden Age, the debt crisis and development setbacks, pp. 49-72.